

ספרות
הגלגול הקפקאי בן
מאה השנים של הספר
"המשפט" 26

26 סיפור קפקאי
דרכו הפתלתלה של הספר "המשפט" על פני
המאה העשרים/ עופר אדרת

פרנץ קפקא, 1906. בצוואתו
הורה לשרוף את כתביו
Fototeca/Leemage - d0173

הדרמה הגדולה שהתרחשה ב-17 בנובמבר 1988 בבית המכירות הפומביות סוחרים בלונדון נכנסה לספרי ההיסטוריה. בתוך שתי דקות בלבד עלה המחיר של כתב יד שהוצע שם למכירה – מחברת של 316 עמ' דים ובה הרומן "המשפט" בכתב ידו של פרנץ קפקא (1903-1924) – למיליון לירות שטרלינג. המחיר התחלתי, שהיה 400 אלף ליש"ט, עלה מיד ל-450 אלף, טיפס מעל חצי מיליון, והעפיל ל-900 אלף. לבסוף, אחרי ששניים מהמתחרים פרשו, התייצב המספר על הסכום העטל מיליון לירות שטרלינג, או שווה ערך לכשני מיליון דולרים. זה היה הסכום הגבוה ביותר ששולם עד אז על כתב יד מהתקופה המודרנית.

"כאשר המספר 1,000,000 ליש"ט ריצד על הלוח האלקטרוני, הפך האולם למרקוז, וכל התקשורת עטה על האיש אשר העלה באצבעו את ערך הסחורה לשבע ספרות והניף את ידיו בשמחה לאחר הנכירה הגדולה, תיאר העיתון "חדשות" את ההתרחשות הדומטית.

האיש הזה, שזכה ל-15 דקות תהילה שלו, היה הריכרט טנשרט, סוחר ספרים וכתבי יד גרמני. תהילה ניסה לברוח אל המסדרונות של בית המכירות, "אולם פעולות איגוף מהירות של צוותי תלוציה רבים ועיתונאים המעופפים ברשמיות דחקו אותו אל הפינה והפכו אותו לקורבן לחקירת שתי וערב, דיווח "חדשות".

"מי אתה? – הייתה השאלה אשר הפרידה בינו לבין חניקה סופית. עבור מי רכשת זאת? – ור"קו הכל אל המסכן אשר כמעט טונן חיים באור ורקורי המצלמות, תיאר העיתון את האיש שהעלה את כתב ידו של היצירה החשובה ביותר של הסופר הצ'כיהיודי, שנחשב בעיני רבים לגדול הסופרים של המאה ה-20.

"המשפט" היה גם אחורונת היצירות הנודות פרי עטו של קפקא שנתרו בידיים פריטיות לאחר מותו ב-1924. שלושה מכתבי היד החשובים האחרים שלו – "הטירה", "הגלגול" ו"אמריקה" – נמסרו בידי יורשיו לאוניברסיטת אוקספורד ללא תמורה כספית עוד ב-1961. לא בכדי אמר אפוא טנשרט לעיתונאים שצאו עליו: "מבחינתו, זה מחיר מאוד נמוך". הוא הוסיף כי היה מוכן לשלם אפילו ארבעה מיליון דולרים תמורת כתב ידו של "המשפט".

לשאלה מי העמיד את "המשפט" למכירה לא נמסרה תשובה רשמית. כנהוג במכירות פומביות, בית המכירות שמר על חסיון המוכר. מומחית לכתבי יד מטעם בית המכירות ציינה כי הבעלים הנוכחיים קיבלו את כתב היד הזה ישירות ממקס ברוד (1884-1968), חברו הקרוב של קפקא והאיש שהוציא לאור את כתביו. "אני מניחה שזו הייתה מתנה", אמרה, אך לא חשפה את שם המוכר.

ואולם, כברניה הספרותית ידעו כולם את שמה של המוכרת שהרוויחה כעת את הסכום הנכבד. מאחורי המכירה הסתתרה אילנה אסתר הופה (1906-2007), תושבת תל אביב בת 82, שהייתה מוכירתו וחברתו הקרובה של ברוד עד

משפט מורכב

בית המשפט קבע הקיץ כי אסתר הופה, מזכירתו של מקס ברוד, פעלה בניגוד לחוק כשמכרה לגרמניה את כתבי היד של חברו הטוב פרנץ קפקא. תמורת אחד מהם, הרומן "המשפט", היא קיבלה מיליון ליש"ט. האם כעת יכולה ישראל לדרוש את החזרתו? תחקיר מיוחד חושף את המסלול הקפקאי שעשה "המשפט" מכתבתו לפני מאה שנה ועד מכירתו הפומבית השנויה במחלוקת עופר אדרת

26.2x29.83	2/5	28	עמוד	הארץ - גלריה	11/09/2015	49659777-4
הספרייה הלאומית בירושלים - 28620						

מקס ברוד, 1937. התחמק מאחייו של קפקא
צילום: גטי אימג'ס

מקביעתם של השופטים הישראליים ער לה לכאורה מסקנה מתבקשת: גם החוקיות של מכירת כתב היד של "המשפט" לארכיון הגרמני ב-1988 מוטלת בספק. האם לנוכח פסק הדין תיחדש גרמניה לחוציא את "המשפט" מהכס פת ולשלוח אותו לספרייה הלאומית של ישראל — לשם חזרו השופטים להעביר את עובדו של הסופר שהיה בידי ברוד?

איום מרומז בנושא כבר שיגר לגרמניה עורך הדין מאיר הל, שייצג את הספרייה הלאומית במשפט, ולזכותו נוקף ניצחונה. "השופטים אמרו דברים ברורים מאוד בעניין הזה. לא תר הופה לא היתה זכות למכור אסור היה לה למכור. היא החזיקה בכתבי היד האלה שלא כדין", הוא אמר ל"הארץ" בעקבות פסק הדין. "לפי הקביעה הזאת, כל מי שקנה ממנה או קר כל ממנה כתיב יז, צריך להיות מוטריד".

הארכיון הגרמני, כמו משפחת הופה, בחר שלא להגיב לפניות "הארץ" בנושא. עם זאת, ב-2009, כשמהלך הארכיון, פרופ' אולריך ראולף, התראיין ל"רדיו גרמניה", הוא אמר דברים ברורים. "קיבלנו את כתב היד של קפקא באופן חוקי לגמרי. זו היתה מכירה פומבית פתוחה לציבור, שנהלה בשקיפות מלאה בידי בית מכירות בעל שם", הוא אמר אז. "לא היה לנו ולו החשד הקטן ביותר שמשו בהליך היה לא בסדר, ולא היתה כל סיבה שנחשוד בכך".

ראולף עצמו לא כיהן כמנהל הארכיון בש עת המכירה הפומבית. ייתכן כי גם לא התוודע למידע מטריד שפורסם ב-2007 בכתב העת של האקדמיה הבריטית, היוצא לאור בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד. לפי המידע הזה — שאיתרה ההיסטוריונית ענת פרי, אשר חקרה לעומק את הפרשה וסייעה לספרייה הלאומית במשפט — גרמניה שלחה למכירה הפומבית מתחרים פי קטיביים שיחתרו זה בזה ויסלקו את המציעים האחרים מהאולם.

לא מעט שאלות מטרידות מתחזי המשפט המוסר עולות מהשתלשלות העניינים בפרשת המכירה של "המשפט" לגרמניה. אך השאלה החשובה מכל, אשר איש לא נתן עליה את הדעת עד היום, היא אחרת: מי היה הבעלים של כתב היד הזה ואיך באמת התגלגל "המשפט" לידי של מקס ברוד?

לשאלה זו נלוות שתי שאלות נוספות: האם היתה כלל לברוד זכות להוריש אותו למוכרו אותו אחרת הופה? והאם היתה לה זכות למכור אותו ולגרוף הון לכיסה — בשעה שמחברו, פרנץ קפקא, שכלל לא הכיר אותה, מת בחוסר כל? כדי להשיב על השאלות האלה צריך לחזור מאה שנים אחורה, ולנסות להרכיב פאזל ענק ומסור, שרבים מחלקיו נעלמו לכלי שוב.

הגרסאות הסותרות של ברוד

פרנץ קפקא החל לכתוב את "המשפט" ב-1914, אך מעולם לא השלים אותו. עם עריכתו של כתב קפקא ערך ברוד גם את "המשפט",

"כתבתי לגברת הופה וביקשתי ממנה להימנע מהמכירה כי הדבר יהיה מנוגד לרצונו של ברוד", סיפרה אחייניתו של קפקא, מריאנה שטיינר. "כל מה שקיבלתי היתה תגובה גסה"

לבית המשפט החזויו בתל אביב. כך קרה שבסוף חודש יוני השנה הופרה שלוחתם של מנהלי הארכיון בתומו רע במיוחד, לקראת חופשת הקיץ המוסריתית, פירסמו שופי טי המחזיק פסק דין נוקב ומטלטל. אחרי בחינה מדוקדקת של התיק הסבוך, הם קבעו כי אסתר הופה לא קיבלה מכרזת את כתבי קפקא וקל וחומר שלא היתה רשאית למכור אותם. חוזה הסופר לספרייה הלאומית בירושלים.

השופטים מתחו ביקורת חריפה על מכירת כתבי היד של קפקא לגרמניה. "מן הסתם ברוד לא היה יכול להעלות בדעתו, כי אותם כתבים... יועמדו טיפין טיפין למכירה פומבית בראש חוצות בידי הופה ובנותיה, וימכרו לכל המי רבה במחיר", הם כתבו וציטטו את ברוד עצמו, שאמר פעם, "כל העולם רודף אחרי קפקא. לי עצמי זה לא אכפת: אינני לוקח פרוטה בעד עבודתי על יצירותיו. זה חוב שאני חב לידידי גדולי" לבסוף סיכמו: "היעלה על הדעת שברוד, לו נשאל על כך, היה נותן ברכתו למהלך מעין זה של מכירה פומבית?".

ממשלת גרמניה המערבית, שביקשה לשים את ידה על היצירה החשובה. "זו כנראה היצירה החשובה ביותר בספרות הגרמנית של המאה ה-20. גרמניה צריכה להחזיק בה", הוא אמר לעיתונאים. ואכן, "המשפט" עשה את דרכו אל ארכיון הספרות הגרמנית בעיירה הצורנית מר באך-על-נהר-הנקר שבדרום-מערב גרמניה, לא רחוק מהעיר שטוטגרט.

החופשה שהתקלקלה

27 שנים חלפו מאז נכנס "המשפט" בשערי הארכיון הגרמני, המתקצב על ידי ממשלת גרמניה ועל ידי מדינת המחוז שבתחומה הוא שר כן. הוא לא היה כתב היד היחיד של קפקא וברוד ששכן בארכיון. זה העשירי את אספן גם בכתבי יד רבים אחרים של השניים, שרכש מהופה ומגר רמים אחרים. אבל "המשפט" היה למקור הגאווה והיוקרה העיקרי של הארכיון, וככזה נשמר כל אותן שנים הרחק מהעין, טמון בכספת, באזור שהכניסה אליו מוגבלת למורשים בלבד. רוב השנים שכן "המשפט" בשלוחה באר כיון שבמרבאך. אך אז, בתחילת המאה ה-21, חילחלה אל הדממה שבין כותלי המוסד המכר בד מציאות לא נוחה, שמקורה במדינה החרו קה ישראל. שם, בתל אביב, הלכה אסתר הופה לעולמה בשנת 2007. שנה אחרי כך נפתח מאבק משפטי מר בין בנותיה לספרייה הלאומית, אשר דרשה לקבל לידיה את שארית עובדו של קפקא.

במהלך המשפט ניצב הארכיון במרבאך לצדן של בנות משפחת הופה וטען כי מקומם של כתבי היד בגרמניה וכי יש לאפשר לו לקנר תם מהן. אלא שהשופטים חשבו אחרת. ב-2012 פסק בית המשפט לענייני משפחה לטובת הספרייה הלאומית, ובנותיה של הופה הגישו ערעור

המשך מהעמוד הקודם

מותו, עשרים שנה קודם לכן. בצוואתו ביקש קפקא להשמיד את כתביו, אך ברוד, שהכיר ראשון בנאותו של חברו, קיבץ לאחר מותו את כתבי היד שלו, ובכללם "המשפט", ערך ופירסם אותם, ומאחר יותר, במלחמת העולם השנייה, גם הכריח אותם מפראג והביאם לישראל. הוא טען כי חלקם, לרבות "המשפט", היו בבעלותו, ולמים העניק אותם להופה. לאחר מותו היא שמרה את המסמכים בביתה ובכספות בתל אביב ובציריך. במשך השנים מכרה הופה כתבים של קפקא בעיקר במכירות פומביות, אך הפעם, במכירה בלונדון, היה זה ללא ספק כתב היד החשוב מכולם. ניסיונות לקבל את תגובתה למכירה עלו בתוהו. "זו טעות", השיבה הופה ל"ניו יורק טיימס" בשיחת טלפון לדירתה ברחוב שפינר וה בתל אביב. גם מבקרת התרבות המנוחה ד"ר שוש אביגיל, שכתבה על הפרשה ל"חדשות", נכשלה בניסיון לקבל ממנה התייחסות. "תעזבי אותה", אמרה לה חוה הופה — אחת משתי בנותיה של אסתר — וטריקה את הטלפון. טנשרט דווקא יצא בהצהרה. סוחר הספרים לא פעל בגנף. הוא משל למשימה מטעם

ברוד כתב כי בשנות ה-20 המוקדמות לקח את כתב היד וסידר את פרקיו בהתאם לתחושותיו ולזיכרונו. מדוע עשה זאת, אם קפקא היה אז בין החיים?

23.73x29.63	3/5	30	עמוד	גלריה	11/09/2015	49659792-1
הספריה הלאומית בירושלים - 28620						

המשך מהעמוד הקודם

ולעדותו – זו לא הייתה משימה קלה. קפקא כתב תהילה את הרומן ברצף במחברת, אבל אז קרע את הפרקים ההדדיים והניח כל פרק במע"טפה, הוא כתב. כדרכו, כתב קפקא בקיצורים, תוך שימוש במחיקות. התוצאה הסופית הייתה לעיתים "ערבובייה", לדברי ברוך.

ב-1925, כשנה אחרי מות קפקא, הוציא ברוך לאור את "המשפט". כך יצאה גם תהילתו של קפקא בעולם, וקוראים בשפות רבות וכו לקרוא את סיפורו המזמר של יוזף ק, שנא שם בלי לדעת על מה ולמה ומנסה להגיע לר שויות ולטהר את שמו. כך גם בא לעולם המונה "קפקא", שמלווה אותנו עד היום.

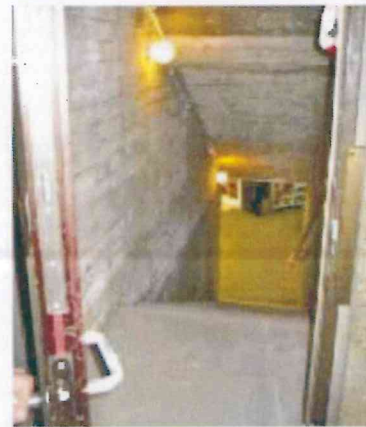
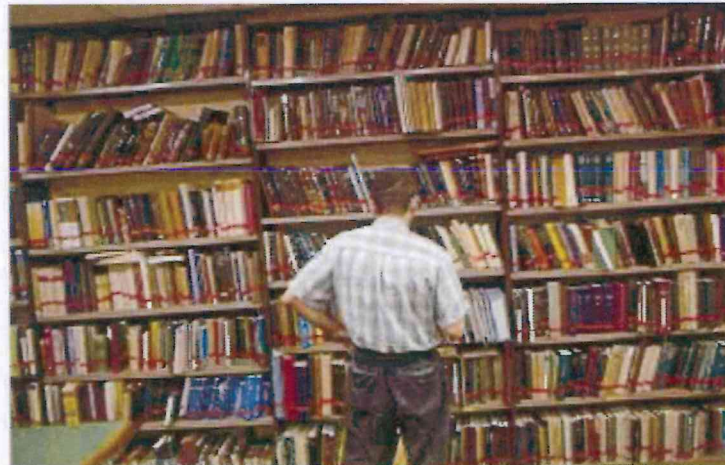
ב-1939 נמלט ברוך מפראג ברכבת האחרון נה שיצאה מהעיר בטרם השתלטו עליה הנאצים. על פי הגרסה הרווחת, הוא לקח עמו במזוודה את "המשפט" לצד כתבי יד אחרים של קפקא. בכך הוא הציל אותו מכליה, שכן הנאצים הכריזו על קפקא כסופר בלתי רצוי לדין ושרפו את כתביו.

התחנה הסופית של ברוך הייתה תל אביב, ושם קבע את ביתו החדש. את "המשפט" הוא איפסן בכספת של זלמן שוקן בירושלים לצד כתבי קפקא אחרים שהניח ברשותו. ב-1956 הועבר כתב היד לשווייץ. הסיבה הרשמית הייתה החשש כי מלחמת סיני תסלים ותסכן את שלומו. הסבר אפשרי אחר הוא הניסיון לה מוק "חוק הארכיונים", שנחקק שנה קודם לכן. החוק מאפשר לגנו המדינה לדרוש מאדם פרטי פירוט של כתבי יד המצויים בידיו, אם יש בהם עניין מיוחד לעם או למדינה היהודית, ולחייב להפקיד בארכיון המדינה עותק מהם אם ברצונו להוציאם לחו"ל.

הן לפני ההעברה והן אחריה – ועד מותו – מסר ברוך גרסאות שונות וסותרות, פומביות ופ רטיות, על הדרך שבה הגיע לידיו כתב היד של "המשפט". בחינת מעלה לא מעט סימני שאלה. גרסה ראשונה מסר ברוך בסוף המהדור רה הראשונה של "המשפט", שפרסם ב-1925. ברוך קונן שם כי קפקא השמיד כמה מיצירותיו. הוא כתב כי למרבה המזל, בשנות ה-20 המוקדמות, עוד לפני מותו של הסופר, לקח אליו את כתב היד של "המשפט" וסידר את פרקיו בה תאם לתחושותיו ובהסתמך על זיכרונות מהאופן שבו קרא קפקא באוזניו את הרומן.

גרסה זו תמונה למדי. מדוע היה על ברוך להסתמך על זיכרונות ותחושותו כשסידר את כתב היד, אם קפקא היה עוד בין החיים? למה לא שאל את קפקא מה היה סדר הפרקים הר צוי לו? על פי כל העדויות, הקשר בין השניים היה קרוב ביותר וכלל פגישות תכופות ומוזמ נות לצד קשר מכתבים רציף ופורה.

גרסה אחרת, מוזרה אף היא, פורסמה ב-1936 באחרית הדבר לספרו של קפקא "תיאור של מאבק". ברוך כותב שם, כי כשק פקא עדיין היה בחיים, הוא מסר לו למשמרת את כתב היד של הנובלה "תיאור של מאבק". בחלוף הזמן חשב ברוך כי איבד אותו, אך בה משך מצאו והשיב אותו לקפקא. בתמורה, כך כתב, קיבל מחברו את כתב היד של "המשפט" בעסקת חליפין. "חילוף זה לבדו מנע באותה עת את השמדת כתב היד של 'המשפט' שק פקא התכוון (לבצע), וכך יכולתי לאתר אותו לפרסם את 'המשפט' כדוגמה ראשונה מעובדו הנה עשיר", כתב ברוך.

למעלה: כתבי קפקא בספרייה הלאומית; מחברת הפעלים של קפקא; הארכיון במרנאך; קופסה עם כתבי קפקא בארכיון במרנאך; צילומים: עופר אדרת

ב-1956 הועבר כתב היד לשווייץ. הסיבה הרשמית הייתה החשש מהסלמה במלחמת סיני, שתסכן את שלומו. הסבר אפשרי אחר הוא הניסיון לחמוק מ"חוק הארכיונים", שנחקק שנה קודם לכן.

לעסקת החליפין חסרת הפשר הזאת – כמו לשאר הגרסאות שסיפק ברוך בעניין "המשפט" – אין כל עדות מצדו של קפקא, אף שזה הק פיד לתעד את חייו בפרטי פרטים – ביומנים, במכתבים ובפנקסים. האם ייתכן שקפקא בחר להתעלם מאירוע כה חשוב, כמו מסירת כתבי יד שלו לחברו?

ברוך שב והתייחס לנושא במכתב ששלח למוכירתו, אסתר הופה, ב-1952. "העובדה שק פקא נתן לי במתנה את 'המשפט'... עולה ללא ספק מסוף הדבר של 'תיאור של מאבק', הוא כתב אף שבפעל, כאמור, בסוף הדבר אין כל הוכחה, רק עדות של ברוך עצמו, ודאי שאי אפשר להתייחס לעדות זו כאל עובדה שאינה מטלת בספק.

קריאת הגרסאות השונות מותירה תחושה של בלבול. האם ברוך "לקח" או "קיבל במת נה" את כתב היד של "המשפט"? מתי בדיוק ובאלו נסיבות זה קרה? והיכן המסמכים שתר מכים בכך? גרסה אחרונה, שונה מהאחרות, סי פק ברוך ב-1959 בסוף דבר לספרו שלו "תיאור ונאולה ביצירת קפקא". מגרסה זו משתמע, כי את "המשפט" הוא לקח מעזבונו של קפקא אחר רי מותו.

"כסידור הפרקים (של 'המשפט', ע"א) הת בססתי בראש ובראשונה על הסדר שבו נמצא הופים בעיניו, הוא כתב שם, ובכך ייתכן שהי סגיר בלי משים את הנסיבות האמיתיות שבהן הגיע לידיו כתב היד. על פי גרסה זו, לא הייתה זו מתנה והוא אף לא לקח אותה בחייו של קפקא. ברוך אסף את כתב היד הזה מחפציו של קפקא אחרי מותו, כפי שעשה בכתבי יד אחרים של הסופר. אם כך, באיזו זכות ניסס לעצמו את הבע לות על "המשפט"? מדוע גורלו היה שונה משל כתבים אחרים של קפקא, שברוך אסף מביתו ואשר נותרו בבעלות יורשיו של הסופר?

ברוך לקח איתו לקברו את הגרסה הנכונה. אבל אם זו האחרונה היא המדויקת, הרי מבחי נה משפטית ברוך לא היה בעליו של כתב היד הזה, וקל וחומר שלא הייתה לו זכות להעבירו לאדם אחר שימכור אותו אחרי מותו.

לזכותו של ברוך ייאמר, כי יורשי קפקא מעולם לא חלקו באופן רשמי על טענתו, כי "המשפט" היה בבעלותו. ואולם, עיקר במסמכי ארכיון מעלה כי לא בשל אמונה בצדקת דבריו הם נמנעו מכך, אלא מחשש להתעמת עמו ולפ גוע בזכרה של החברות האמיצה בינו ובין קפ קא; הצצה ארכיונית אל מאחורי הקלעים מגלה באופן ברוך כי גם הם הבחינו בבעייתיות שא פפה את התנהלותו של ברוך.

לקפקא לא היו ילדים. הוריו מתו בשנות

23.73:29.27	4/5	32	עמוד	גלריה	11/09/2015	49659813-5
הספרייה הלאומית בירושלים - 28620						

המשך מהעמוד הקודם

ה-30 של המאה הקודמת. שלוש אחיותיו, אלי, ואלרי ואסלה, נרצחו בשואה. יורשותיו היו האחיות שלו, האחרונה שבהן – ורה, בתה של אסלה – מתה בחודש שעבר בגיל 94 בצ"ח. תיעוד ארכיוני מעלה כי אחינית אחד רת, מריאנה שטיינר, בתה של ואלרי, פנתה אל ברוד ב-1952, בבקשה לקבל את כתבי היד של דודה הנמצאים ברשותו. ברוד השיב לה כי ב"קר בארכיון קפקא, קרי בספריית שוקן בירושלים, ומצא כי "כל מסודר למופת".

למכתב הוא צירף רשימת מצאי של כל הכתבים שנמצאו שם. הרשימה כללה את שלושת הרומנים החשובים של קפקא – "המשפט", "אמריקה" ו"הטירה" – לצד הזימנים "מכתב לאב", "אמן הרעב" ו"תיאור של מאבק", תרגילים בעברית פרי עטו, ועוד. ברוד ציין כי שלושה מכתבי היד האלה, בהם "המשפט", הם "בבעלותי" – בלי לנמק או להביא אסמכתאות. "כל השאר שייך ליורשי קפקא", הוסיף.

התיעוד הארכיוני מעלה כי באותו יום ממש, בלי לומר על כך מלה לשטיינר, כתב ברוד את המכתב שהוא למוכירתו אסתר הופה, ובו גם העניק לה חלק מכתבי היד של קפקא שהיו לטענתו בבעלותו – בהם "המשפט". בשנים הבאות ביקשה שטיינר מברוד לקבל עותק מכתב היד של "המשפט", אך הוא סירב. "ברוד שב והמציא תירוצים, ולא עשה את זה. היה ברור שהיתה זו השפעתה של גברת הופה", כתבה שטיינר לימים. ועם זאת, לא רק הופה היתה למכשול. היה זה גם, בין השאר, חששו של ברוד עצמו מביקורת חריפה של חוקרי קפקא על האופן שבו ערך את כתב היד.

אחרי מותו של ברוד, כששטיינר שמעה כי הופה מתכננת להעמיד למכירה פומבית כתבי יד של קפקא בגרמניה, היא יצרה עמה קשר. "כתבתי לגברת הופה, וביקשתי ממנה להימנע מהמכירה כי הדבר יהיה מזונו לרצונו של ברוד", סיפרה שטיינר. "כל מה שקיבלתי היתה תגובה גסה".

בעדות כתובה של שטיינר, שהגיעה לידי "הארץ", עולה כי שטיינר אף שקלה לפתוח בחליכים משפטיים נגד הופה ושכרה את שירותיו של עורך מייקל פוקס, ממייסדי המשרד "הרצון פוקס נאמן". עם זאת, היא ביקשה ממנו להימנע מפרסום שמה ולבסוף החליטה שלא לתבוע כדי לשמור על כבודו של ברוד המנוח ומתוך הכרת טובה למפעל חייו, שהוקדש לקפא. לצד זאת, כפי שהודתה, היא גם חששה לה"רגיו את הופה. "פעולה כזו תגביר את העוינות שלה", היא הסבירה.

דבריה אלה של שטיינר מופיעים במכתב ששלחה ב-1973 לראובן קלינגסברג, ספרן בספרייה הלאומית וידיד של ברוד. בסוף המכתב היא ביקשה עזרה מהרשויות בישראל ומהספרייה הלאומית בשמירה על כתבי היד של דודה. "אחרי אסירת תודה אם יוכלו לעזור לי בנושא הזה", היא כתבה. במכתב נלווה, ששלחה בהמשך, הביעה שטיינר תקווה כי כתבי היד של קפקא, הנמצאים בארכיון של ברוד, יועברו לידי יורשי הסופר. "אבל אני חוששת שמאוחר מדי", היא סיכמה.

שטיינר לא רצתה לשים את ידה על כתבי היד האלה כדי להתעשר. כל שביקשה היה

חנה הופה. נגד המדינה התרשם לרעה צילום: עופר אדרת

אסתר הופה. השופטים קבעו שלא קיבלה מברוד את הכתבים ולא היתה רשאית למכורם צילום: יוסי צוקר

מהארץ את כתבי היד האלה בעתה. לחוקר הספרות הנודע ומבכיר חוקרי קפא, סר מלקולם פיילי מאוניברסיטת אוקספורד, גילתה עם זאת הופה יחס מעט יותר סבלני ומכנה. פיילי עמל קשות כדי לשכנע את הופה להתיר לו לעיין בכתב היד של "המשפט", לצד רך התקנת המהדורה המדעית שלו. ב-1987 היא נענתה לבקשתו, אך הערימה קשיים טכניים רבים, ודרשה שהכל יתנהל תחת עינה הפקוחה, בזמן מוגבל ובתוך סניף הבנק בציריך שבו נשמר בכספת. לא תנאי עבודה אידיאליים לחוקר המבקש להעמיק בהכנתו של אחד הרומנים החשובים ביותר של המאה הקודמת. עבודתו של פיילי הופרעה בספטמבר 1988, כשהופה הוציאה את "המשפט" מרכספת ליסיבוב הופעות. כתב היד נד או בין פרנק פורט, וינה, הונג קונג, טוקיו וניו יורק, בדפוס אחר קונה מתאים. לבסוף נחת בלונדון, ושם הועמד למכירה פומבית, בדומה לאופן שבו נהגה הופה לפני כן בכתבים אחרים של קפקא.

שטיינר נכנסה ללחץ. היא חששה כי כתב היד ייפול לידי אספן פרטי, שימשיך להסתיר אותו מעיני הציבור והחוקרים. כשגילתה כי הגיע לידי הארכיון שבמבראך, נשמה לרווחה, אף שהופה הרווחה סכף מהמכירה (לימים סיפרו צאצאי הופה לשבועון הגרמני "די צייט" כי רוב הכסף נוצל. הוא עבר לבנוניה ולנבדיה וגם שימש למימון הטיפול בה עד מותה בשביעית טובה, בגיל 101). "צריך להיות הודים. עדיין יש לה חומר", היא אמרה. שטיינר, שמתה בשנת 2000, שבע שנים לפני הופה, ידעה היטב על מה היא מדברת. נותר רק לתהות מה היתה תגובתה אילו שמעה את השופטים הישראליים מכריזים הקץ, כי להופה כלל לא היתה זכות למכור את כתבי היד של קפקא (נבנה, מיכאל שטיינר, מטר ל"הארץ" כי טרם התעמק בפסק הדין).

"קפקא ביקש מברוד להשמיד לא רק את המסמכים שנמצאו בדירתו (של קפקא) באותה עת, אלא גם כל מסמך אחר ששלח לו בעודו בחיים. אלא הם בדיוק אותם מסמכים אשר התייגלו לידיה של הופה", כתבו השופטים בפסק הדין. "האם מכוונתו של קפקא, העמדת כתביו האישיים, שאותם הורה להשמיד, למכירה פרטית ולכל המרבה במחיר על ידי מוכירתו של חברו ועל ידי בעותה עולה את כתביו עם שורת הזדק? דומה שהתשובה לכך ברורה".

לא רק על עצם מכירת כתבי קפקא מת' חו השופטים ביקורת. גם ביעד שאליה הגיעו – ארכיון הספרות הגרמנית – היה טעם לפגם מבחינתם. השופטים הוכיחו כי לברוד "היתה הסתייגות עזה בכל הקשור לגרמניה... (הוא) היה פוסל על הסף את האפשרות שעובדו הסי פרוחני יועבר לנגן שמקום מושבו בגרמניה. בית המשפט הוכיח גם כי אחיו של ברוד ומ' שפחתו, לצד שלוש אחיותיו של קפקא, נרצחו בשואה בידי הגרמנים. הוא ציטט את ברוד, שקבע כי הגרמנים הם "עם ארור" שעמו יש לו "חשבון מיוחד".

יתרה מכך. בית המשפט הוכיח למי ששכת, כי קפקא כלל לא הכיר את הופה, שמכרה את כתבי היד שלו וגרפה אגב כך מיליונים לכ"ס. "קפקא לא הכיר את הופה, לא שוחח עמה ולא פגש בה מעולם. היא לא היתה קרובה ללבו. לא היתה ביניהם קרבת משפחה. את בנותיה לא

שניסתה להבריא לחורל כתבי יד של קפקא וברוד בניגוד לחוק הארכיונים, שלפיו היה עליה לדווח על כך לארכיון המדינה. המסמכים שביקשה הוחזרו והועברו לבדיקת גנו המדינה, פרופ' אברהם פאול אלסברג.

המשא ומתן בין הצדדים הניב ביקור של אלסברג בביתה של הופה, בצפייה לקבל מידע מלא על תכולת הארכיון שברשותה. אלא שגנו המדינה שב משם מאוכזב. "נראה לי שיש בפרשה ניסיון ברור להונאה או להולך אותנו שולל", כתב בדו"ח המסכם של הביקור. "יותר מגברת הופה, התרשמתי בצורה שלילית מבתה חנה הופה, שהאינטרס שלה בודאי כספי לחלוטין". הוא אף הביע חשש מכך שהופה הבת, שעבדה באליעל, תנצל את עבודתה כדי להוציא

לדאוג כי יועברו לארכיון ציבורי ויועמדו לרשות החוקרים. הכתבת שוש אביגיל, שריאיינה אותה, כתבה ב"חדשות" ב-1989: "שטיינר אי"גנה מאמינה במכירת כתבי יד תמורת כסף, למרות שאינה עשירה במיוחד".

הופה מצדה לא התרגשה מפעילותה הנמרצת של אחיניתו של קפקא. גם מהרשויות היא לא חששה – ובצדק, מבחינתה. ב-1974 כבר ניסתה המדינה לטעון לבעלות על כתבי קפקא שבידי הופה, אך השופט יצחק שילה מבית המשפט המחוזי בתל אביב פסק כי בימי חייה רשאית הופה לעשות בכתבי היד האלה "כבשלה".

בהמשך אותה שנה עוכבה הופה על ידי שלטונות המכס כנמל התעופה בן גוריון, כחשד

23.73x29.27	5/5	34	עמוד	גלריה - הארץ	11/09/2015	49659845-0
הספרייה הלאומית בירושלים - 28620						

עם פרסום פסק הדין, הר נוי קורא למנהלי הספרייה הלאומית לתבוע מגרמניה את כתבי היד של קפקא וברוד שהופה מכרה להם, ובכללם של "המשפט"

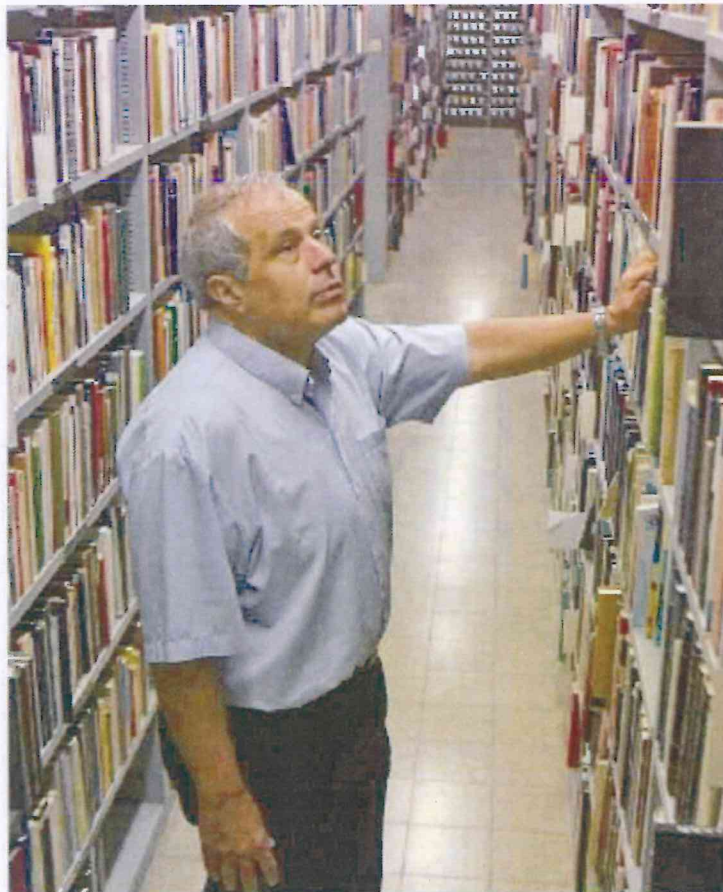
קפקא ולחוקר אותו. הם הפגינו יוהרה ואמרו שאנחנו לא מספיק טובים בשביל להחזיק את החומרים שלו, נזכר שמואל הר נוי, המנהל הקודם של הספרייה הלאומית. מנהלה הנוכח, אורן וינברג, אומר כי בספרייה "בוחנים את ההיבט המשפטי/חוקי והציבורי מבחינת האפשרות לקבל בחזרה את כתבי היד שנמכרו בעבר". לדבריו, "כאשר נקבל את חוות הדעת המשפטית, נוכל לקבוע מה ניתן לעשות".

להר נוי, מנגד, אין ספק מה ניתן ומה צריך לעשות. ב-2008 הוא הורה לספרייה למחר ולתבוע מבנותיה של הופה להעביר אליה את שארית העיזבון שנטרה ברשותו, לאחר מות אמן. הר נוי, היום מנכ"ל מכללת צפת, מודה כי גם הרגש שיחק תפקיד בהחלטה לצאת למשפט, שבדיעבד התבררה כנכונה. "אני בן לניצול שואה. אמרתי לעצמי שלא יכול להיות שארכיון גרמני יקבל את כתבי קפקא, ועוד יציין שהוא סופר לאומי גרמני, בשעה שכמה שנים אחרי מותו משפחתו הוצאה להורג בידי הנאצים", הוא אומר.

כעת, עם פרסום פסק הדין, הוא קורא למנהלי הספרייה הלאומית לתבוע מגרמניה את כתבי היד של קפקא וברוד שהופה מכרה להם, ובכללם את כתב היד של "המשפט". "הם עשו פה דבר שלא עושים באתיקה של ספריות ומוזיאונים. הרי יש כאן קיים של קניית ממצאים שהגיעו בדרך לא-דרך...", הוא אומר. "מבחינה ציבורית, זו חובתה של המדינה, באמצעות הספרייה הלאומית, לתבוע את הדברים. הייתי מבקש בחזרה את כל החומרים שהועברו אליהם".

הביורגרף של קפקא, החוקר הגרמני ריינר שטאק, טען בעבר כי מקומם הטבעי של כתבי קפקא הוא בארכיון הגרמני במבראך. ניסיון לברר אם שיה את עמדתו בעקבות פסק הדין לא צלח. על העמדה הזאת חלק הסופר היהודי-אמריקאי פיליפ רות. ב-1988, מיד אחרי מכירת "המשפט", הוא פירסם מכתב נוקב ב"ניו יורק טיימס" תחת הכותרת "קפ" קא היה מתענע על האיריניה של היותו אוצר גרמני". "קפקא כתב בגרמנית, כמוכן, אך לא היה גרמני בשום צורה", כתב רות. "לולא מת 1924... הוא היה נוצח באשוויץ, כיהודי. יש מעט מאוד סיבות להאמין שהאומה הגרמנית היתה חסה על חייו של מחבר היצירה החשובה ביותר בספרות הגרמנית של המאה ה-20".

ואם להוסיף איריניה לאיריניה, הארכיון הגרמני נקרא על שמו של בן העיריה מבראך, המשורר והמחזאי הנודע פרידריך שילר. יצי רתו המפורסמת של שילר – "השוודים" – מתארת מאבק ירושה אלים ומכוער המתחולל בתוך משפחה. ׀

שמואל הר נוי בספרייה הלאומית בירושלים. מיהר להגיש תביעה צילום: אלכס ליבק

הארץ. דבר דומה אני רואה כעת גם בישראל. אלא שבמהלך המשפט הנימה שנקט הארכיון הגרמני היתה שונה לגמרי. הוא לא הסתיר את סלילתו מהספרייה הלאומית והפך נה כלפיה טענות קשות. "תיק זה הוא לא יותר מניסיונה של מדינת ישראל – באמצעות גופים שבעלותה, היינו הספרייה הלאומית – לנכס ולהלאים רכוש פרטי אשר הורש כדי, ולהפכו, בדרך לא דרך, לרכוש המדינה", כתב עורך הדין של הארכיון לבית המשפט. את הספרייה האשים הארכיון ב"ניהול הליכי כים חסרי בסיס משפטי" וב"שימוש בוטה בכלי התקשורת ובבית המשפט" כדי "להתיש, להלאות ולעייף את יורשות המנוחה (אסתר הופה, ע"א), עד שייסכמו להיכנע ולהעביר לרשותה את רכושן ללא תמורה".

אך קרה שלפתע הסכין הארכיון עם זכותה של הספרייה הלאומית על הכתבים האלה? האם כעת, לנוכח פסק הדין המערער על חוקיות החזקתם של כתבי היד שרכש הארכיון מהופה, מנסים בגרמניה לחזר אחרי הספרייה הלאומית, כחלק מניסיון לסכל את האפשרות שיתבעו להחזיר את "המשפט"? אולי מסיבה זו דיבר ראולף בפעם הראשונה גם על שיתוף פעולה עם הספרייה הלאומית ועל "בעלות משותפת" על כתבי היד של קפקא וברוד. "מה שלא יוחלט בסוף, אנו נקבל, ואנו נשכ יחד ונחשוב על הגנשה משותפת, מחקר משותף, אולי גם רכישה משותפת", הוא אמר בהתייחס לשני הגופים. "העד הישראלי איננו רואה בנו יותר מתחרים, אלא עמיתים".

מתחרים או עמיתים? קשה לדעת. במהלך המשפט לא חסך הארכיון מאמץ כדי לצייר באור שלילי את הספרייה הלאומית. "הגרמני נים זילול ביכולת של הישראלים להכין את

מסר או פלינר לבית המשפט. לפסק הדין הגרמני כחזר פלינר שלא להתייחס, לאחר פניית "הארץ".

סתירה נוספת קיימת בין עמדת הארכיון הגרמני כלפי הספרייה הלאומית של ישראל, כפי שהוצגה לבית המשפט הישראלי, ובין עמדתו כעת, כפי שהוצגה בתקשורת הגרמנית. בראיון שהעניק ל"רדיו גרמניה" בעקבות פרסום פסק הדין, אמר ראולף כי הוא מקבל את עמדתו של בית המשפט הישראלי, לפיה העיזבון צריך להישאר בישראל ולעבור לספרייה הלאומית. "זו עמדה שאני לי קושי לקבל", הוא אמר, "צריך רק לתאר לעצמנו מקרה דומה בגרמניה. גם אנחנו מכירים הגנה על נכסי תרבות והסדרים דומים, הדואגים לכך שחפצים בעלי משמעות לאומית לא ייצאו מן

ראולף. שיה נון צילום: עופר אדרת

המשך מהעמוד הקודם

הכיר. קפקא והופה חזו ומתו בארצות שונות. הויקה היחידה ביניהם היא שכתביו של קפ קא התגלגלו בדרך לא דרך ליד הופה, מזכיר תו האישית של חברו הטוב ברוך, אשר הפר את הוראתו האחרונה ונמנע מלהשמיד את כתביו, כתבו השופטים.

גם מנהל העיזבון של ברוך, ערד אהוד סול, מתח ביקורת על מכירתם של מסמכי קפקא בידי הופה. "ברוד מעולם לא התכוון שכתבי קפקא יהיו נכס עובר לטוחר", הוא אמר ל"הארץ". באותו ערד יוסי אשכנזי, מוסיף: "לדעתנו, ברוד היה שרצונו האחרון של ברוד היה שעזבונו הספרותי יישמר כיחידה אחת... הגברת הופה, במכירות שעשתה, הפרה את רצונו האחרון".

ארכיון הספרות הגרמנית, אשר בחר שלא להגיב לפניית "הארץ", פירסם תגובה בסוכנות הידיעות הגרמנית, ובה מסר כי לא היה כלל צד במשפט שהתנהל בישראל סביב העיזבון של קפקא וברוד. "מעולם לא ציפנו לקבל דבר ולא הצגנו דרישות. לא היינו צד", צוטט מנהלו ראולף.

ראולף אינו מדויק. הארכיון הגרמני אמנם לא היה שותף בחלקו האחרון של המאבק המי שפטי – הערעור במתווי בתל אביב, שהתנהל בשלוש השנים האחרונות – אך הוא היה גם היה שותף במשפט שהוביל לערעור והתנהל במשך חמש שנים. הארכיון עשה הכל כדי להבטיח שכתבי קפקא וברוד שנתנו בידי משפחת הופה יגיעו אליו. לצורך כך אף שכר עורך דין ישראלי, סער פלינר, ושלה אותו לדיונים בבית המשפט. "כעת מאמין הארכיון כי יש להעביר את העיזבון ליורשותיה החור קיות (של אסתר הופה, ע"א), אשר להן הציע להעביר אליו למשמורת את העיזבון האמור",

הארכיון ממרבאן טוען כי לא היה צד במשפט שהסתיים עכשיו. אך במשפט קודם הוא עשה הכל כדי להבטיח שכתבי קפקא וברוד שנתנו בידי משפחת הופה יגיעו אליו

אורן וינברג. בוחן מהלכים נוספים צילום: אמיל סלמן